

УДК 343.13

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ОБМЕЖЕННЯМ ПРАВ ТА СВОБОД ОСОБИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Леон Я.О., аспірант
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті розглянуто місце й роль слідчого судді як суб'єкта реалізації судового контролю. При цьому встановлено, що під час проведення досудового розслідування на слідчого суддю покладаються особливо важливі повноваження, він є ключовою фігурою в процесі контролю за дотриманням прав і свобод підозрюваного, а в окремих випадках також інших учасників кримінального провадження.

Ключові слова: права й свободи особи, слідчий суддя, судовий контроль, досудове розслідування, заходи забезпечення кримінального провадження, тримання під вартою.

В статье рассмотрены место и роль следственного судьи как субъекта реализации судебного контроля. При этом установлено, что во время проведения досудебного расследования на следственного судью возлагаются особо важные полномочия, он является ключевой фигурой в процессе контроля за соблюдением прав и свобод подозреваемого, а в отдельных случаях и других участников уголовного производства.

Ключевые слова: права и свободы личности, следственный судья, судебный контроль, досудебное расследование, меры обеспечения уголовного производства, содержание под стражей.

Leon Ya.O. JUDICIAL CONTROL OVER THE RESTRICTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF A PERSON DURING THE APPLICATION OF ENSURING CRIMINAL PROCEEDINGS MEASURES IN THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article examines the place and role of the investigating judge as a subject of judicial control. It was found that during the pre-trial investigation, the investigating judge is assigned especially important powers, he is the key figure in the process of monitoring the observance of the rights and freedoms of the suspect, and in some cases other participants in criminal proceedings.

Key words: rights and freedoms of a person, investigating judge, judicial control, pre-trial investigation, measures for ensuring criminal proceedings, detention.

Постановка проблеми. Дотримання закріплених у Конституції України прав і свобод людини є передумовою нормального функціонування в будь-якій сфері суспільного життя. Відповідно до положень ст. 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [10]. Водночас варто зазначити, що під час кримінального провадження можуть виникати ситуації, коли учасники не готові виконувати покладені на них обов'язки. Тоді в слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду виникає необхідність відкоригувати поведінку вказаних осіб шляхом обмеження їхніх прав і свобод, тобто шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) більшість заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування слідчий, прокурор не можуть застосовувати самостійно, на власний розсуд, для цього їм потрібне відповідне рішення слідчого судді. Отже, вивчення ролі слідчого судді як суб'єкта, на якого покладається функція судового контролю за законністю застосування заходів забезпечення кримі-

нального провадження під час досудового розслідування, є дуже важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми судового контролю вже неодноразово були предметом вивчення таких учених-процесуалістів, як Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Кондратьєв, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко А.Р. Туманянц, В.І. Шишкін, М.Є. Шумило. Водночас процесуальний статус слідчого судді як суб'єкта судового контролю за застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження потребує окремого, більш детального розгляду.

Метою статті є аналіз норм чинного кримінального процесуального законодавства щодо регламентації місця й ролі слідчого судді як суб'єкта реалізації судового контролю під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження на досудовому розслідуванні та аналіз його повноважень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Правова держава – це держава, де діють справедливі й шляхетні закони, усі люди рівні перед законом і судом, втілюється принцип верховенства права, забезпечуються права та свободи людини, гарантуються принцип недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини [1, с. 14]. Таким чином, права й свободи людини, а також їх дотримання є показником ефективності існування держави як цілісного механізму.

Так, С.П. Рабінович говорить про права людини як про певні можливості, необхідні для її

існування та розвитку в конкретно-історичних умовах. Ці можливості, на думку науковця, об'єктивно визнаються досягнутим рівнем розвитку людства та мають бути загальними й рівними для всіх людей [2, с. 5]. Водночас, на жаль, у правовій науці існують різні визначення інституту прав і свобод особи.

Дещо схоже визначення прав і свобод людини надають В.Д. Перевалов та В.М. Корельський. На їх думку, права людини – це природні можливості індивіда, що забезпечують його життя, людську гідність і свободу діяльності в усіх сферах суспільного життя [3, с. 498]. Права й свободи людини – це певні можливості людини, як правило, визначені в законі, які вона отримує від самого народження. Ці можливості є в кожного незалежно від віку, статі, раси, політичних поглядів, сімейного стану тощо. Особа може вільно розпоряджатись ними на власний розсуд.

Незважаючи на те, що права та свободи людини є можливостями особи, які встановлюються законом, вони, за слушним твердженням В.О. Кучинського, «не є подарунком держави, а є продуктом розвитку матеріальних відносин людей» [4, с. 29]. Тому саме завдяки правам і свободам особи встановлюється межі діяльності держави, не допускається невинуватого втручання держави у сферу особистої свободи людини, створюються перешкоди всевладдю та свавіллю державних структур, визначаються параметри відносин людини, суспільства й держави, їх відповідальність [5, с. 3]. Відповідно, на державу та інститути державної влади покладаються дуже важливі обов'язки – забезпечувати можливість людини вільно реалізовувати свої права й свободи, стежити за дотриманням цих прав і свобод, не допускаючи незаконне їх звуження чи обмеження.

Незважаючи на викладене, успішна діяльність державних органів, пов'язана з кримінальним провадженням, передбачає можливість використання заходів забезпечення кримінального провадження. Ці заходи мають примусовий характер і, як встановлено в ч. 1 ст. 137 КПК України, застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження.

Як правило, застосування заходів забезпечення кримінального провадження передбачає певне тимчасове обмеження прав і свобод людини. Наприклад, арешт майна обмежує право особи володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, закріплене в ст. 41 Конституції України; запобіжні заходи обмежують свободу пересування, вільного вибору місця проживання, що гарантується ст. 33 Конституції України.

Конституція України гарантує невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини, водночас допускаючи певні їх обмеження, проте за настання особливих умов, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Обмеження прав і свобод особи під час кримінального провадження можливе лише за наявності певних підстав та щодо окремих категорій учасників кримінального провадження.

У науці кримінального процесу прийнято виділяти систему кримінальних процесуаль-

них гарантій, які забезпечують, з одного боку, можливість реалізації особою своїх прав і свобод під час кримінального провадження, а з іншого – обмеження цих же прав та свобод державними органами. Вказана система гарантій має багато складників, таких як процесуальна форма, засади кримінального провадження, процесуальне керівництво, відомчий контроль, однак особливу увагу варто приділити судовому контролю та ролі слідчого судді в реалізації цієї процесуальної гарантії.

Отже, судовий контроль як гарантія реалізації прав і свобод особи, на думку Ю.В. Скрипіної, передбачає охорону прав та свобод людини шляхом превенції, тобто недопущення протиправного й необґрунтованого обмеження прав людини, та захист прав і свобод людини, тобто їх відновлення в разі порушення [6, с. 9].

Про судовий контроль як про одну із судових функцій говорить В.О. Попелюшко. Автор зазначає, що судовий контроль має два підвиди: перший – це подальший судовий контроль, що передбачає розгляд і вирішення судом скарг на дії й рішення слідчого та прокурора у визначених випадках; другий – це попередній судовий контроль щодо застосування на досудовому слідстві чітко визначених видів (заходів) процесуального примусу. І в першому, і в другому випадку судовий контроль забезпечує та захищає основні права й свободи осіб під час здійснення щодо них тих чи інших дій, прийняття тих або інших процесуальних рішень у ході досудового слідства [7, с. 111].

Таким чином, варто погодитись із думками вказаних авторів та зазначити, що судовий контроль є важливим елементом системи процесуальних гарантій, спрямованим на забезпечення прав і свобод людини під час кримінального провадження, на недопущення незаконного втручання в життя учасників як досудового розслідування, так і судового розгляду.

Реалізація процесуальної гарантії судового контролю під час досудового розслідування покладається насамперед на слідчого суддю, адже суд на цій стадії участь у кримінальному провадженні не бере.

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому КПК України, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а у випадку, передбаченому ст. 247 КПК України, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обираються зборами суддів зі складу суддів цього суду.

Крім того, згідно з положенням ст. 132 КПК України саме слідчий суддя під час досудового розслідування вирішує питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Хоча щодо цього загального правила все-таки існують два винятки – виклик слідчим, прокурором (ст. 133

КПК України) та затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (ст. ст. 207, 208 КПК України). Застосування цих двох заходів забезпечення кримінального провадження жодної згоди слідчого судді не потребують. Це пояснюється або несуттєвими обмеженнями прав і свобод особи, які настають у результаті виклику, або необхідністю оперативного втручання та припинення вчинення кримінального правопорушення особою, що є можливим у результаті затримання.

Можна зазначити, що під час проведення досудового розслідування на слідчого суддю покладаються особливо важливі повноваження, він отримує роль ключової фігури щодо контролю за дотриманням прав і свобод підозрюваного, а в окремих випадках також інших учасників (наприклад, третіх осіб під час вирішення питання про застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як накладення арешту на майно).

З огляду на важливу роль слідчого судді щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод осіб у кримінальному провадженні необхідно більш детально зупинитись на розгляді питання щодо застосування запобіжних заходів, а особливо тримання під вартою.

Міжнародно-правові акти, а саме Міжнародний пакт про громадянські та політичні права в ст. 9 встановлює: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлені законом» [8].

Аналогічні положення містить Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини, яка в ст. 5 визначає: «Жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, як у таких випадках та в порядку, встановленому законом: а) законне ув'язнення особи, засудженої компетентним судом; б) законне затримання чи арешт особи за невиконання винесеного згідно із законом рішення суду або з метою забезпечення виконання будь-якого зобов'язання, передбаченого законом; с) законне затримання чи арешт особи, здійснені з метою забезпечення її присутності перед компетентним органом на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину або у випадку, коли є достатні підстави вважати, що необхідно запобігти вчинення нею злочину чи перешкодити їй зникнути після його вчинення» [9]. Таким чином, обмежити право особи на волю й свободу пересування можна лише за наявності відповідного рішення компетентного судового органу та у випадках, коли ця особа обґрунтовано підозрюється у вчиненні злочину або може його вчинити.

Ці положення знайшли своє втілення також у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві. Так, згідно з КПК України виключно слідчий суддя приймає рішення про обрання запобіжного заходу, крім того, процесуальний закон суворо регламентує процедуру прийняття такого рішення. Саме такий процесуальний порядок (механізм), з одного боку, сприяє результативності й

ефективності застосування заходів процесуального примусу, а з іншого – максимально забезпечує дотримання прав, свобод та інтересів осіб, до яких вони застосовуються, захищаючи їх від надмірного, неприпустимого примусу [10, с. 58].

З огляду на виключність запобіжних заходів, а також ступінь їх впливу на особу, щодо якої вони можуть застосовуватись, кримінальний процесуальний закон встановлює опціональність їх використання, тобто за відсутності певних суворо визначених умов і підстав слідчий суддя не має права їх обирати.

Під час кримінального провадження слідчий суддя шляхом застосування запобіжного заходу може відкоригувати поведінку підозрюваного, тобто вплинути на цю особу таким чином, щоб вона не ухилялась від виконання своїх процесуальних обов'язків. При цьому слідчий суддя зобов'язаний зробити це в спосіб, який завдасть підозрюваному найменших незручностей. Зрозуміло, що будь-яке обмеження прав і свобод, що передбачає застосування запобіжного заходу, є незручним для підозрюваного та обов'язково має негативні наслідки для нього. Водночас обрання запобіжного заходу є крайнім випадком, коли інакше вплинути на підозрюваного в слідчого, прокурора під час досудового розслідування немає можливості, і тоді виникає необхідність звернутись до слідчого судді з відповідним клопотанням.

Кримінальний процесуальний закон встановлює цілу систему запобіжних заходів, тому за необхідності слідчий суддя, виходячи з ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, та враховуючи обставини, встановлені в ст. 178 КПК України, може обрати підозрюваному запобіжний захід, який буде найбільш ефективним для коригування його поведінки.

Загалом у ч. 1 ст. 176 КПК України встановлено можливість обрання п'яти запобіжних заходів: особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, домашнього арешту, тримання під вартою.

До системи запобіжних заходів також входить затримання особи без ухвали слідчого судді, проте воно є тимчасовим запобіжним заходом, тобто, на відміну від інших, не може застосовуватись довше ніж 72 години, а також, як уже зазначалося, не потребує дозволу слідчого судді на застосування. Хоча варто обов'язково зазначити, що затримання особи в порядку, передбаченому ст. ст. 207, 208 КПК України, у слідчій практиці в більшості випадків завершується відповідним зверненням слідчого, прокурора з клопотанням до слідчого судді про обрання запобіжного заходу, найчастіше тримання під вартою.

Тримання під вартою, як і будь-який інший запобіжний захід під час досудового розслідування, може бути застосований лише до підозрюваного та виключно за наявності відповідного рішення слідчого судді, винесеного у формі ухвали. При цьому КПК України встановлює додаткові, специфічні умови, за існування яких можливе обрання цього заходу. Зокрема, у ч. 1 ст. 183 КПК України визначено перелік осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення та щодо яких

може бути обраний цей запобіжний захід, а також наголошено на тому, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України.

Незважаючи на те, що тримання під вартою є виключним запобіжним заходом, який може застосовуватися слідчим суддею лише в крайніх випадках, цей захід у практичній діяльності правоохоронних органів застосовується частіше, ніж інші. Це твердження також підтверджується статистичними даними Генеральної прокуратури України. Так, як зазначено у звіті про роботу прокурора за 12 місяців 2017 р., до суду впродовж вказаного періоду часу було подано 22 473 клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, 7 645 клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання, 285 клопотань про застосування застави, 8 844 клопотання про застосування домашнього арешту. При цьому лише в 4 556 випадках слідчі судді взагалі відмовили в задоволенні клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або обрали інший, більш м'який запобіжний захід [12].

Отже, незважаючи на виключність тримання під вартою та на суттєве обмеження прав і свобод підозрюваного під час реалізації цього запобіжного заходу, він усе-таки вважається найбільш ефективним. Адже в разі його обрання в слідчого, прокурора насамперед не вникає жодним проблем із явкою підозрюваного для проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій – підозрюваний цілодобово перебуває в слідчому ізоляторі.

Тримання під вартою як захід забезпечення кримінального провадження обмежує відразу декілька природних прав людини (зокрема, на свободу й особисту недоторканність, свободу спілкування, пересування, реалізацію майнових прав), а тому, як і будь-який інший примусовий захід, має певні часові межі застосування.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 197 КПК України строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати 60 днів. Тобто перебувати в слідчому ізоляторі на досудовому розслідуванні підозрюваний може не довше 2 місяців (при цьому в цей строк обов'язково включається строк, на який особу затримували за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, якщо таке затримання передувало обранню цього запобіжного заходу, тобто 72 години).

Незважаючи на суттєві обмеження прав і свобод, які настають для підозрюваного, щодо якого обраний запобіжний захід тримання під вартою, ч. 3 ст. 197 КПК України встановлює можливість продовжити строк перебування підозрюваного в умовах слідчого ізолятора. При цьому максимальні строки застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на стадії досудового розслідування становлять 6 місяців у кримінальних провадженнях щодо злочинів не-

ликої чи середньої тяжкості та 12 місяців у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [13]. Як і в разі обрання тримання під вартою, лише слідчий суддя має право визначати строки перебування підозрюваного під вартою у встановлених вище межах.

Закріплення кінцевих строків перебування підозрюваного під вартою на досудовому слідстві має важливе значення, адже таким чином обмеження прав і свобод підозрюваного мають кінцевий характер, тобто не можуть продовжуватись довше строків, визначених відповідною ухвалою слідчого судді.

Водночас варто зазначити, що невирішеною залишається ситуація щодо строків тримання під вартою в слідчих ізоляторах осіб, щодо яких здійснюється вже судовий розгляд кримінальних проваджень, адже максимальний строк тримання під вартою таких осіб законом не визначений.

Так, за інформацією Міністерства юстиції України, станом на 1 січня 2017 р. в 12 слідчих ізоляторах та в 17 установах виконання покарань із функцією СІЗО, розташованих на території, що контролюється українською владою, трималося 17 495 осіб, узятих під варту та засуджених. З них на стадії досудового розслідування – 1 947 осіб, на стадії судового розгляду (до винесення вироку) – 8 312 осіб [14].

Тобто, як свідчать статистичні дані, кількість осіб, які перебувають під вартою до винесення судового рішення на судових стадіях, усе-таки суттєво перевищує кількість осіб, щодо яких обрано тримання під вартою як запобіжний захід на досудовому слідстві. Це може пояснюватись також тим, що для досудового розслідування встановлені кінцеві строки застосування запобіжних заходів, а для судового розгляду таких кінцевих строків немає. Зрозуміло, що на суддю покладається обов'язок вирішення справи по суті, здійснення правосуддя в кримінальному провадженні, що у свою чергу потребує достатнього часу для вивчення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, безпосереднього дослідження всіх доказів, наданих сторонами. Водночас необґрунтовано довгі строки тримання під вартою осіб суттєво порушують гарантовані Конституцією України права й свободи особи, а тому встановлення кінцевих строків застосування цього запобіжного заходу також для судових стадій потребує відповідного законодавчого вирішення та закріплення.

Висновки. Отже, кримінальне провадження як специфічний вид діяльності, пов'язаної з розслідуванням і судовим розглядом кримінальних правопорушень, передбачає суттєве втручання в життя осіб, які беруть у ньому участь. Досить часто такі втручання передбачають можливе обмеження прав і свобод особи в тій чи іншій сфері. Ці обмеження, як правило, виникають у результаті застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що спрямовані на коригування поведінки учасників кримінального провадження, та мають тимчасовий характер. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження на стадії досудового

розслідування в більшості випадків неможливе без звернення слідчим, прокурором до слідчого судді, на якого покладається функція судового контролю.

Слідчий суддя як суб'єкт виконання цієї функції під час досудового розслідування відповідно до положень чинного КПК України наділений повноваженнями щодо недопущення порушення прав і свобод учасників кримінального провадження. Ці повноваження проявляються насамперед у тому, що лише слідчий суддя приймає рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжних заходів.

Найбільш суворим із заходів забезпечення кримінального провадження є тримання під вартою, адже його реалізація пов'язана із суттєвими обмеженнями великої кількості гарантованих Конституцією України прав і свобод особи. Тому законодавче врегулювання кінцевих строків тримання під вартою не лише підозрюваного на досудовому розслідуванні, а й обвинуваченого на стадії судового розгляду має важливе значення.

Загалом наведені питання мають важливе значення як для науки кримінального процесу, так і для практичної діяльності правоохоронних органів, а тому потребують подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2009. 404 с.
2. Рабінович С.П. Поняття прав людини у природно-правовій думці неотомізму. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 32. С. 114–124.

3. Корельский В.М., Перевалов В.Д. Теория государства и права: учебник для юрид. вузов. М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1997. 570 с.

4. Кучинский В.А. Личность, свобода, право. М.: Юридическая литература, 1978. 207 с.

5. Марцеляк О.В. Институт омбудсмана: теория і практика: монографія. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 450 с.

6. Скрипіна Ю.В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза»; Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого. Х., 2008. 20 с.

7. Попелюшко В.О. Мала судова реформа та захист прав громадян: навч. посібник для вузів. К.: Кондор, 2006. 235 с.

8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. / ООН. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 27.02.2018).

9. Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини: міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. / Рада Європи. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-002.htm> (дата звернення: 27.02.2018).

10. Назаров В.В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України: монографія. Х.: ТД «Золота миля», 2009. 400 с.

11. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.02.2018).

12. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2017 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113277&libid=100820&c=edit&c=fo# (дата звернення: 27.02.2018).

13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 27.02.2018).

14. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: доповідь за 2016 р. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/spec_dopov_npm_2016_n.pdf (дата звернення: 27.02.2018).